

„...steaua strălucitoare a muzelor din Aiud...”
**VIAȚA, MOARTEA ȘI MEMORIA LUI SÁNDOR TELEKI AL III-LEA
(1760-1767)**

K. WEISZ SZIDÓNIA
Biblioteca Teleki-Bolyai, Târgu-Mureș

“...shiny star of the muses from Aiud...”
Life, Death and Remembrance of Sándor Teleki III (1760–1767)
ABSTRACT

Death has always represented an important part of a person's life. Therefore, it was customary for relatives to utilise this tragic event to showcase the greatness of the deceased and of his/her family. The multiple types of commemorating actions have resulted in different types of historical sources that can provide us even nowadays with an introspection into the pompous ceremony of the burials. The Teleki-Bolyai Library houses numerous types of documents that are concerned with death or funeral rites: sermons, orations and poems, funeral hatchments and also obituaries.

The main character of the present research is Sándor Teleki III. Despite his passing at the young age of 7, a long series of texts have been written in order to keep his memory alive, and commemorating images have been created. The study focuses on the child's life, genealogical aspects, his image presented in the written documents, and also on the analysis of the historical sources connected to the topic.

Cuvinte-cheie: carte veche, predici funerare, blazoane funerare, familia Teleki, aristocrația transilvăneană, genealogie

Key words: old prints, funeral orations, funeral hatchments, Teleki family, Transylvanian aristocracy, genealogy

Moartea reprezintă momentul final al existenței individului. De obicei, aparținătorii, contemporanii s-au folosit de această tragică întâmplare pentru a susține sau evidenția măreția defunctului și a familiei. Astfel, ca rezultat al multiplelor acțiuni de comemorare, s-au creat diferite tipuri de izvoare istorice care ne oferă și astăzi o introspecție în ceremonia fastuoasă a înmormântării.

Predici, discursuri și poezii funerare, blazoane mortuare și necroloage cu chenar negru se regăsesc în număr mare în colecțiile Bibliotecii Teleki-Bolyai. Deși majoritatea acestora au fost realizate în cinstea persoanelor aparținătoare nobilimii, în special adulți, regăsim printre cei comemorați și alte categorii sociale și vârste. Personajul principal al prezentului studiu, Sándor Teleki al III-lea, constituie, la rândul său, un caz aparte, fiind un copil de șapte ani, căruia i s-au dedicat multe tipuri de documente comemorative.

Un volum cu predici funerare a intrat în atenția noastră în mod accidental, cu ocazia unui inventar. Ulterior, s-a descoperit și blazonul mortuar al copilului și, astfel, s-a ivit ocazia de a așeza aceste izvoare istorice unul lângă celălalt și de a le analiza împreună pentru a reconstitui tragedia unei familii. Studiul se împarte în două părți: prima se concentrează asupra aspectelor genealogice, viața copilului și imaginea sa în izvoare, iar cea de-a doua parte cercetează diferitele surse scrise și vizuale legate de subiect.

*

Nu a născut copii ordinari, ci domnișori distinși și nobili, frumoși, deștepți, pentru onorabila familie de conți S. R. I. Teleki¹

Protagoniștii

Ziua de 6 februarie 1767 nu a fost una de bun augur pentru familia Teleki, deoarece, în dimineața aceea, între orele 9 și 10, s-a stins din viață, la vârsta fragedă de numai 7 ani, Sándor Teleki al III-lea. Moartea în sine semnifică o lovitură serioasă, de vreme ce capacitățile intelectuale extraordinare ale băiatului presupuneau un posibil viitor strălucitor, iar faptul că el era singurul fiu al părinților săi, deja înstrăinați, prevestea totodată stingerea pe linie masculină a acestei ramuri a familiei.

Tatăl, Sándor Teleki al II-lea (1737-1798)², s-a născut din căsătoria lui Sándor I (1679-1754) cu contesa Zsuzsanna Petki Nagy (1707-1748), fiind fratele mai mare al lui Sámuel Teleki, fondatorul bibliotecii din Târgu Mureș³. În momentul actual al cercetării, multe dintre momentele vieții sale nu ne sunt cunoscute. Inițial, a fost educat acasă prin tutore personal⁴, iar pe 25 august 1749 a devenit elev al Colegiului Reformat din Târgu Mureș⁵. Numele său mai apare în izvoare în perioada 1755-1756, în cadrul procesului de succesiune al tatălui său, iar ca urmare a acestei acțiuni, pe 19 martie 1756, devine proprietarul satului Cricău⁶. Prima sa soție a fost Erzsébet Vitéz⁷, după moartea căreia s-a căsătorit cu Borbála Halász (n. 1719)⁸. Și doamna era la cea de a doua căsătorie, primul ei soț fiind un anumit colonel József Szilágyi, cu care nu a avut copii⁹. Din alianța

¹ Borosnyai Nagy [1768], Fol. D2^v.

² Gordán 2018, p. 196.

³ Deé Nagy 1997, p. 14. Locul ocupat de copilul defunct în arborele genealogic al familiilor Teleki și Halász este prezentat și de Zsigmond Borosnyai Nagy (Borosnyai Nagy [1768], Fol. C3^v).

⁴ Deé Nagy 1997, p. 16.

⁵ Kardos 1905, p. 72.

⁶ Kardos 1906, p. 49.

⁷ Deé Nagy 1997, p. 14.

⁸ Kempelen 1912, p. 461.

⁹ Halász 1914, p. 39; Borosnyai Nagy [1768], Fol. D^v.

matrimonială a celor doi s-au născut doi fii¹⁰. Pe 13 februarie 1760 a venit pe lume Sándor al III-lea, botezat pe 2 martie¹¹ de Zsigmond Borosnyai Nagy¹². El a fost urmat de Péter I, născut în primăvara anului 1762 și decedat pe 14 noiembrie același an¹³. Datorită faptului că acesta din urmă a trăit numai 8 luni, existența sa este documentată numai de predicile funerare dedicate fratelui mai în vârstă. După moartea micului Péter relația dintre părinți s-a deteriorat considerabil¹⁴, cum însăși Borbála Halász notează: „în anul 1763, mariajul nostru de o armonie rară a fost tulburat de Satana (schimbarea existând și astăzi)”¹⁵. Din păcate, nu ne sunt cunoscute cauzele care au condus la începerea conflictului, însă bazându-ne pe prezentarea soților, oferită de memorialistul György Rettegi, este posibil ca una dintre cauze să fi fost caracterul diferit al celor doi: „Dar cum acesta a fost un om excessiv și perversus, a trăit rău cu el până la moarte. Dar aceasta l-a disciplinat pe domnul conte, fiind o femeie dură, cu limba ascuțită, gălăgioasă, furioasă, care se purta ca și un bărbat. Însă i-ar fi fost de mai mare folos să se poarte cu o sfioșenie feminină frumoasă și cu evlavie”¹⁶.

Sursele evidențiază existența unor bârfe ale contemporanilor, menționând că „a fost tulburată de limbile veninoase și invidioase”¹⁷, conform predicilor funerare aceștia au atacat-o și pentru metodele ei de a-și educa copilul. Contesa însă nu a fost agresată numai verbal, din păcate, în anul 1763, ea fiind și victima unui atentat¹⁸. Pentru a afla detalii legate de această tentativă de omor trebuie să ne bazăm iarăși pe György Rettegi: „[...] am auzit că soția contelui Sándor Teleki a fost împușcată în fund într-un asemenea hal, încât alicele i-au ieșit în zona inghinală. Cazul s-a întâmplat când a stat la Oarba printre niște femei care cerneau, și a fost împușcată atunci, dar nu se știe de unde și de către cine, cum nu s-a auzit nici focul de armă, și nu s-a văzut nici om, nici fum. Probabil arma a fost încărcată cu praf care nu a explodat”¹⁹.

Numele făptașului nu este menționat nicăieri, dar nu putem exclude faptul că ar fi putut fi însuși soțul ei. Ipoteza poate fi susținută de mai mulți factori:

¹⁰ Jehovától [1768] [5]; Együtt valo [1768], Fol. [3].

¹¹ Kardos 1906, p. 51.

¹² Borosnyai Nagy [1768], Fol. C3^v.

¹³ [Halász 1768], Fol. Y3^v.

¹⁴ Kardos 1906, p. 52.

¹⁵ *1763-dik esztendőben, mert a Sátánt ki bocsátá az UR, a ki köztünk igaz ritka tsendességü házassági életünket meg-zavará (mely példátlan változásunk még eddig-is meg-van)* [Halász 1768], Y3^v.

¹⁶ *De minthogy excessivus és perversus ember volt, rosszul élt vele holtig. De ez ráncbaszedte volt grófuramat, igen éles, nagy nyelvű, nagy haragú, magát férfi módon viselő, kemény asszony lévén. Am vegye hasznát, jobb lett volna asszonyi szép szemérmességgel s istenfélőül magát viselni* (Rettegi 1970, p. 156).

¹⁷ [...] *a mérges és irigy nyelvektől impetáltatnék*, Borosnyai Nagy [1768], Fol. C4.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Rettegi 1970, p. 155.

înstrăinarea celor doi și atacul s-au întâmplat cam în aceeași perioadă; soțul a fost arestat pentru o infracțiune nespecificată, Rettegi menționează această informație în același context cu vindecarea contesei²⁰. Chiar și ziua înmormântării lui Sándor al III-lea a coincis cu pronunțarea sentinței împotriva tatălui²¹, acesta fiind deținut și cu 13 ani mai târziu.

În ciuda conflictelor dintre părinți, aceștia au depus eforturi serioase pentru a asigura educația fiului lor. În primii săi ani de viață ei însșiși l-au educat, mai târziu au angajat tutori²², iar pe 2 ianuarie 1765²³, copilul a fost trimis la Colegiul Reformat din Aiud, unde s-a dovedit a fi un elev excepțional²⁴. Cu puțin timp înaintea împlinirii vârstei de 7 ani s-a îmbolnăvit, starea dovedindu-se fatală.

În textele formulate în memoria micului Sándor se găsesc o serie întreagă de informații legate de detaliile tragediei, acestea fiind incluse probabil cu scopul de a sublinia caracterul șocant al acesteia, dar, totodată, și pentru a informa rudele îndoliate despre cum au decurs evenimentele. Mulțumită acestor descrieri detaliate, putem afla că pe 3 februarie 1767, într-o zi de marți, copilul s-a îmbolnăvit de așa-zisul *Hungaricus morbus*, și anume gastrită acută²⁵. Boala de stomac – a cărei cauză era probabil alimentația neadecvată – s-a agravat repede, având ca simptome o durere puternică de cap, febră ridicată și frisoane²⁶.

Mama a fost înștiințată din timp de boala fiului ei, l-a și dus imediat acasă, din Aiud la Oarba, unde ea însăși s-a ocupat de îngrijirea copilului²⁷. Pentru vindecarea acestei probleme medicale, în secolul al XVIII-lea s-au folosit două tipuri de tratamente: impunerea efectuării unor activități fizice grele, respectiv ungerea cu alifii²⁸. În cazul de față, probabil, au apelat la metoda din urmă, însă fără a ajunge la vreun efect. Starea lui Sándor s-a agravat, iar vineri dimineața a survenit moartea: „dar în noaptea aceea s-a agravat, iar vineri dimineața între orele IX și X a adormit în liniște, cauzând o tristețe de neuitat părinților săi dragi”²⁹.

²⁰ *Meggyógyult, de a gróf arestumban vagyon [S-a vindecat, dar contele este arestat] (ibidem, p. 156).*

²¹ Együtt való [1768], Fol. [3].

²² Borosnyai Nagy [1768], Fol. C3 v-C4; Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I2.

²³ Kardos 1906a, p. 72.

²⁴ Borosnyai Nagy [1768], Fol. C4; Együtt való [1768], Fol. [3]; Ajtai Abód [1768], Pagina de titlu.

²⁵ Izvoarele istorice din secolele XVI-XVII au folosit denumirea de boala maghiară (*morbus Hungaricus*) pentru mai multe tipuri de boli; termenul s-a utilizat în primul rând pentru febra tifoidă, dar apare și în cazul altor boli cu febră ridicată (Vita 1965, p. 31).

²⁶ *Mert az el-múlt héten, Kedden, meg-környékeztetvén a' Mélt. Gróff Urfi, a' Hungaricus morbusstól, a' Tsömörtől; Szeredán, a nagy forrótság causált, szörnyő főfájást, mellyben azt kiáltotta, mint a Sunembéli nemes aszszony Fija: Jaj Fejem! Jaj Fejem! Ezt követte Tsötörtökön a' Geleszta hányás, és hagymázás forró hideg.* Borosnyai Nagy [1768], Fol. C4^v.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Vita 1965, p. 31-31.

²⁹ *de azon éjjel el-nehezედvén, Pénteken dél előtt, IX és X óra között Édes Uri Szüleinek el-felejthetetlen szomorúságukra tsendesen el-aluvék* (Borosnyai Nagy [1768], Fol. C4^v).

Izvoarele notează și cronologia ulterioară a evenimentelor. Primul moment din ceremonia funerară, și anume așezarea în sicriu, a avut loc pe 13 februarie, chiar în ziua de naștere a copilului decedat³⁰. Evenimentul a fost celebrat de Zsigmond Borosnyai Nagy, în fața unui numeros ansamblu de participanți³¹. Pe 5 iulie, la casa părintească, a avut loc o ceremonie de rămas bun, unde Mihály Ajtai Abód a rostit un discurs de comemorare. Zece zile mai târziu, pe 15 iulie a avut loc înmormântarea propriu-zisă, înaintea căreia s-au tras clopotele zilnic, timp de două săptămâni³².

Cu ocazia organizării funeraliilor „îngerului ei drag”³³, mama îndurerată nu s-a abținut de la cheltuieli³⁴, notează Borosnyai. Pentru a onora memoria copilului, Colegiului Reformat din Aiud i-au fost donate un steag scump și un monument funerar realizat din argint și aur³⁵. Majoritatea costurilor însă, probabil, au fost plătite pentru cripta construită pentru cei doi copii, respectiv pentru cele trei sicrie de piatră comandate pentru aceștia și pentru ea însăși³⁶. De asemenea, un cost ridicat au însumat și acele blazoane și charte funerare, care până la urmă nu au putut fi afișate din cauza vremii rele din ziua înmormântării³⁷. Din cauza condițiilor meteorologice nefavorabile, și numărul participanților la ceremonia din capela nouă din sat a fost redus³⁸. Nu a venit niciun bărbat Teleki³⁹, fiind prezentă numai Mária Teleki, soția lui Bánffy Péter,⁴⁰ din familia Halász, însă au luat parte mai multe persoane cu rang militar important⁴¹.

Data morții contesei Borbála Halász nu ne este cunoscută, dar probabil a survenit înaintea anului 1778. Prezumția se bazează pe faptul că soțul s-a recăsătorit pe 16 octombrie 1778 – fiind încă încarcerat în cetatea din Târgu Mureș. Căsătoria, cu o anumită Mária Györffy, a fost celebrată după ritul romano-catolic⁴², iar fiul lor, Ádám, s-a născut în 1790⁴³.

*

³⁰ Kardos 1906a, p. 72.

³¹ Borosnyai Nagy [1768], Fol. C3.

³² Abats [1768]. S.

³³ Deáki F. [1768], Fol. P1^v.

³⁴ Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. K2.

³⁵ *Ibidem*, Fol. K3.

³⁶ Vezi **Fig. 1**.

³⁷ *Ibidem*, Fol. I5^v.

³⁸ Borosnyai Nagy [1768], Fol. E4.

³⁹ *Ibidem*, Fol. I5^v.

⁴⁰ Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. K2^v.

⁴¹ *Ibidem*, Fol. I5^v, K2^v.

⁴² Kardos 1906b, p. 70.

⁴³ Kardos 1906c, p. 65.

*Dacă te-ai uitat la fața sa frumoasă, / la buzele sale roșii zâmbitoare, / la curcubeul frumos al ochilor săi, / Te-ai gândi la un înger în formă umană*⁴⁴

Imaginea micului Sándor în izvoare

Chiar dacă nu există un portret propriu-zis reprezentându-l pe Sándor, izvoarele studiate ne oferă totuși o caracterizare a sa, atât din punct de vedere fizic, cât și din punct de vedere intelectual. Prezentarea cea mai detaliată ne este oferită de Zsigmond Borosnyai Nagy: „Capul i-a fost rotund, fruntea netedă și largă, ochii și sprâncenele negri. [...] Fața rotundă și roșie, gura mică și zâmbăreață, limba cizelată, părul de culoarea castanului, lung până la mijloc. Mâinile create pentru scris și gesturi frumoase, iar picioarele pentru mers manierat și vioi”⁴⁵.

Exceleța staturii sale este subliniată de mai multe discursuri funebre: „corpul i-a fost de o statură foarte frumoasă⁴⁶; a fost o capodoperă a lui Dumnezeu⁴⁷; a fost copil mic, dar statura impunătoare, fața rotundă, umerii largi și pieptul în formă de scut puteau fi văzuți ca și simbolul nobilimii”⁴⁸. Chiar și colegii săi de la Aiud erau impresionați de micul Sándor, menționând „privirea curajoasă, gâtul scurt și drept, picioarele și statura dreaptă, fruntea cultivată, gura frumos zâmbitoare, dar nu râzătoare”⁴⁹.

Nu lipsește, din discursuri, nici laudarea aptitudinilor intelectuale ale copilului de 7 ani. Sándor – numit și „steaua strălucitoare a muzelor din Aiud”⁵⁰ – a avut numai 5 ani când a fost înscris în colegiul din oraș, unde s-a dovedit despre el că „mintea i-a fost nobilă, iar cu înțelepciunea sa i-a întrecut și pe cei de zece, doisprezece ani. Capacitățile i-au fost de o mare raritate, tot ceea ce a citit a reținut cu ușurință și a putut să recite strălucitor”⁵¹. Datorită calităților sale „a fost

⁴⁴ *Ha meg-tekintetted szép ábrázatjában, / Pirossan mosolygó ró'sás ajakában, / Mosolygó szemei szép szivárványában, / Gondoltál egy Angyalt Emberi formában – Együtt valo [1768], Fol. [3].*

⁴⁵ *Feje kerekded, Homloka sima és széles, Fekete Szeme, szemöldöke. ... Fülei a hallásra figyelmesek. Szem, fül, kéz, láb volt ő. Ortája piros, és kövér. Szája kised és mosolygó. Nyelve ékesen szóló. Haja gesztenye szín, Derekáig érő hosszu. Kezei az írásra, és szép gestusra, Lábai pedig az illendő virgontz járásra termettek (Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I2^v).*

⁴⁶ *a' Teste igen szép termetű volt (Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I2^v).*

⁴⁷ *Istennek [...] egy Nemes Remek Munkája (Deáki F. [1768], Fol. P2).*

⁴⁸ *Kised vala, de ékes termetét, szép állását, kereken formált ábrázatját, széles vállait, Pai's forma melyjét. Mint Nemesség Tzimerét [...] meg-tekintök (Le-szakasztott [1768], Fol. T2-T2^v).*

⁴⁹ *bátran függesztett szemeit, egyenes rövid nyakát, természetes derekát, egyenes lábait, oszlopos állását, ki-pallérozott homlokát; a' beszédben szépen mosolygó, de nem nevető száját (ibidem, Fol. T2-T2^v).*

⁵⁰ *Jehovától [1768], Pagina de titlu.*

⁵¹ *elméje nemes volt, elmességével tiz, tizenkét Esztendőöket-is felyül múlt. Capacitása ritka, a' mit olvasott azt könnyen meg-tanulta, ékesen el-mondotta, declamáta (Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I2^v).*

o încântare printre colegii săi, pe care i-a devansat atât de repede, încât toți s-au mirat cum de se găsește atât de multă virtute într-un corp atât de mic”⁵².

O altă virtute a sa a fost religiozitatea, evidențiată și aceasta în texte: „Peste asta a fost virtuos. A iubit să-L slăvească pe Dumnezeu în biserică, prin cântec, rugăciune și ascultarea predicii [...] dorea cu ardoare să ia cuminecătură. De fiecare dată, înainte de culcare sau după ce s-a sculat din pat, când a fost dus la Oarba sau adus înapoi la Colegiu, s-a pus în genunchi, și s-a rugat la Dumnezeu cu pioșenie”⁵³.

Izvoarele studiate

În cadrul cercetării s-au utilizat atât izvoare istorice scrise, cât și vizuale, pe lângă predicile funerare, discursurile de comemorare și exercițiile școlare, au fost analizate și blazonul funerar și gravurile realizate despre criptă. În marea majoritate a cazurilor limba izvoarelor este maghiara, excepție făcând inscripția blazonului funerar și exercițiile lingvistice ale copilului, acestea fiind în limba latină.

Texte

În colecțiile Bibliotecii Teleki-Bolyai se găsesc trei volume de colligatum-uri⁵⁴, care – alături de lucrări dedicate altor persoane defuncte – conțin diferite texte compuse pentru înmormântarea și comemorarea lui Sándor Teleki III, respectiv alte tipuri de izvoare care se leagă de persoana sa. Exemplarul cel mai pompos se găsește în colecția de *Hungarica* a contesei Zsuzsanna Bethlen, cu cota **Thq-45 d.** Volumul cu cota **04975** provine din colecția Colegiului Unitarian din Cristuru Secuiesc și este alcătuit din predici funerare dedicate persoanelor din familia Teleki și altor familii nobiliare de seamă din Transilvania. Cel de al treilea volum analizat (cota **4145/2291**), fiind într-o stare mediocră, se găsește în depozitul de Dublete⁵⁵. Contrar celorlalte două volume, acesta începe cu

⁵² *gyönyörűség vala Tanulo Társai között, kiket tsak hamar annyira meg-elözött vala, hogy mindenek tsudálták, hogy lehet ollyan kitsiny testben annyi virtusnak bé-szorulni* (Ajtai Abód [1768], Fol. M2^v).

⁵³ *E' felett Virtuosus volt. Szerette az ISTENT a' Sz. Gyülekezetben imádni, Énekléssel, Könyörgéssel, Prédikációknak hallgatásával, [...] és nagy kívánsággal kívánta volna az ÚR Vatsorájából részesülni. Valamikor ágyában le-feküött, vagy abból fel-költ, mikor Orbóra vitetett, vagy a Kollégyiumban vissza hozatott, térden állva hálákat adott az ISTENnek, és alázatosan esedezett* (Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I5).

⁵⁴ Partea dedicată lui Sándor Teleki din cele trei volume studiate prezintă diferențe minore, însă cea mai evidentă este lipsa paginii de titlu comune de pe exemplarul cu cota **4145/2291**.

⁵⁵ Nu deținem date despre originea acestui volum, respectiv din ce sursă a ajuns în colecția de astăzi. O parte din cota sa (4145) este aceeași cu numărul de inventar al volumului din colecția contesei Zsuzsanna Bethlen, dar singura însemnare de proprietate (*Gidofalvi Ferentzé 1824*) și anul menționat exclud proveniența din fondul amintit.

comemorarea micului Sándor, dar, în continuare, nu se concentrează asupra niciunui membru al familiei Teleki.

Izvoarele adunate în memoria micului Sándor au fost publicate cu o pagină de titlu⁵⁶ comună, cu titlul *A' Jehovától buzgó könyörgéssel kérettetett ... kiseded ... Teleki III. Sándor urfi ő nagysága, A'N. Enyedi mú'sák' fényes tsillaga*⁵⁷ [*Pruncul cerut cu ardoare de la Iehova ... măria sa, domnișorul Sándor Teleki III, steaua strălucitoare a muzelor din Aiud*], volumul fiind tipărit la Aiud în anul 1768, fără menționarea editurii.

Textele funerare sunt precedate de o gravură realizată de István Vizi († 1775), conducătorul Tipografiei Colegiului Reformat din Cluj⁵⁸. La realizarea ilustrației compuse în formă de diptic, artistul ignoră perspectiva, concentrându-se asupra prezentării frontala a elementelor funerare. Pe gravura din partea stângă, de mărimea 26,5 x 19 cm, este înfățișat frontul exterior al criptei, deasupra intrării căreia sunt așezate blazonul familiei și inscripțiile cu numele și rangul copiilor înmormântați acolo⁵⁹. Partea din dreapta, de mărimea 24,7 x 15,7 cm, ne introduce deja în interiorul criptei reprezentate în umbra unor vițe-de-vie, unde ne sunt depictate sicriile de piatră ale celor doi băieți și a mamei.

După materialul vizual, urmează textele comemorative, cântece, poezii și alte tipuri de surse legate de Sándor. În cadrul acestei cercetări nu ne-am concentrat asupra primei părți a predicilor, și anume disertația teologică, atenția îndreptându-se spre a doua parte, unde sunt rezumate datele biografice și cele legate de circumstanțele înmormântării. Prima predică funerară este opera lui Zsigmond Borosnyai Nagy⁶⁰, având ca titlu *A' Jeremiás Sz. Proféta' Siralminak Egy nevezetes Szakaszsa* [O secțiune de seamă din plângerile profetului Ieremia], care a fost citită în biserica din Oarba pe 13 februarie 1767, în ziua așezării în sicriu a defunctului. Următoarele două texte, intitulate *Együtt való szomorú beszélgetés ...* [Conversație comună tristă], respectiv *A meg-hólt Gróff Urfinak Képében Gróffi Édes szülei Házokból való ki mozdulása előtt igy keseregnek az Enyedi Múzsák* [Lamentarea muselor din Aiud la plecarea domnișorului conte mort din casa părintească], au fost citite tot în aceeași zi și reprezintă o culegere de poezii bogate în date biografice.

În continuare, ordinea aleasă la legarea textelor nu respectă cronologia evenimentelor. Textul al patrulea *A' Szent Jobnak, Vigasztalására meg-jelent ...* [*Pentru consolarea sfântului Iov ...*] a fost alcătuit de Zsigmond Borosnyai Nagy pentru a fi expus pe 15 iulie 1765, cu ocazia înmormântării organizate la capela

⁵⁶ Vezi Fig. 4.

⁵⁷ Petrik 1890, p. 273-274.

⁵⁸ Herepei 1963, p. 181.

⁵⁹ Vezi Fig. 2.

⁶⁰ Zsigmond Borosnyai Nagy (1704-1774), profesor de teologie la Colegiul Reformat din Aiud (Szinyei 1980-1981, I, p. 1252-1253).

din sat. Predica lui Mihály Ajtai Abód⁶¹, *Halotti magyar oratio* [Orația funerară maghiară], este cea de a cincea, însă o precedă cu zece zile pe cea a lui Borosnyai, fiind prezentată cu ocazia comemorării organizate la casa părintească. Tot pentru ziua înmormântării a fost destinată și opera lui Sámuel Deáki Filep⁶², și anume *Egy drága kövekkel tündöklő 's ékeskedő Koronának el-dölése* [Răsturnarea unei coroane împodobite cu pietre prețioase], dar, din cauza stării de sănătate a autorului, textul a fost prezentat publicului numai în forma tipărită, ca și cel de al șaselea colligatum al volumului.

Preotul Márton Abats⁶³ și-a formulat predica intitulată *Emberi panaszolkodo reménség* [Speranța umană plângătoare] la cerința mamei, cuvintele sale fiind rostite în fața congregației adunate la ceremonia de rămas bun. După cuvintele lui Abats sunt legate poeziile formulate de profesorii și studenții colegiului, intitulate *Le-szakasztott szép virág-szál* [Floare frumoasă smulsă]⁶⁴, poezii scrise pentru a-l onora pe defunct. Printre textele analizate se evidențiază și o scrisoare de invitație, formulată și trimisă de mamă unei baronese nenumite. Documentul cu titlul *A' Temetési Solemnításra hívogató Levele a Szomorú Édes Anyának* [Scrisoarea de invitație la solemnitate de înmormântare a mamei îndurerate] ne oferă la rândul său o serie întregă de date legate de diversele etape ale tragediei.

Penultima unitate, cu titlul *Gyözedelmi Pompa, mellyel Teleki III. Sándor kis úrfi meg eleveniteni kívánta, a' szomorú Édes Anya*, [Pompă victorioasă, cu care mama îndurerată a vrut să-l reînvie pe domnișorul Sándor Teleki al III-lea], a fost creată după înmormântare, în septembrie 1767. La baza ei a stat donația contesei Halász, destinată colegiului din Aiud, formată dintr-un steag, o placă comemorativă de argint, respectiv blazoane, textele în limba latină de pe primele două fiind introduse și în volum. Drept mulțumire, unii profesori și studenți au răspuns prin poezii de laudă la adresa copilului trecut în eternitate.

Lista textelor comemorative este încheiată de așa-zisele opere minore ale lui Sándor Teleki, publicate sub titlul *Ékes bokréta mellyet, ... egyben kötött ... Teleki III. Sándor* [Buchet festiv ... pe care ... l-a legat Sándor Teleki al III-lea]. Luând în considerare vârsta sa, nu trebuie să ne așteptăm la valori științifice, dar, după cum s-a formulat și în prefață, „... țelul nu a fost de face lumea științifică și mai înțeleaptă, ci să menținem memoria acestui domnișor cu o minte exemplară

⁶¹ Mihály Ajtai Abód (1704-1776) a fost profesor de limbi orientale, arheologie și istorie la Colegiul Reformat din Aiud (*ibidem*, p. 93-94).

⁶² Sámuel Deáki Filep (1713-1767) a studiat teologia în Olanda, după care a devenit preot reformat la Cluj. Este renumit pentru numeroasele sale predici funerare (Szinnyei 1980-1981, II, p. 692-693).

⁶³ Márton Abats (c. 1710-1768), preot reformat din Turda Veche (Szinnyei 1980-1981, I, p. 13-14).

⁶⁴ *Le-szakasztott* [1768].

și prin prezentarea lucrărilor sale”⁶⁵. Prima parte din *Ékes bokréta* este alcătuită din poeziile recitate de către micuț cu ocazia diferitelor evenimente și serbări ale familiei, capacitățile sale eminente în acest domeniu fiind subliniate de mai multe predici funerare. A doua parte o reprezintă diferitele sale exerciții gramaticale latine, și, cum majoritatea acestora este datată⁶⁶, ne oferă o introspecție în avansarea copilului în învățarea acestei limbi.

Blazonul funerar

Din totalitatea izvoarelor scrise și vizuale care se leagă de Sándor Teleki III, fără dubii cel mai impresionant este blazonul său funerar⁶⁷. Documentul s-a păstrat în biblioteca Colegiului Reformat⁶⁸, fiind cel de al patrulea exemplar ca vechime⁶⁹ din colecția școlii și, totodată, singurul pe care apare data luării în evidență, pe spate fiind notat că a intrat în proprietatea instituției pe 8 august 1767, cu trei săptămâni după înmormântare⁷⁰. Comparând-o cu celelalte exemplare din fondul bibliotecii, compoziția heraldică realizată cu tempera pe mătase este de mărime medie, având o dimensiune de 46 x 66 cm. Datele biografice⁷¹ sunt scrise în limba latină sub imaginea blazonului.

Descrierea blazonului: Scut francez împărțit în șase părți, cu scut în inimă la mijloc. În câmpul azur al scutului, în inimă, o capră sălbatică argintie ridicată, ținând un pin din care se mai vede numai conturul. În câmpurile 1 și 4, roșii, un leu de aur, cu coada dublă rampant, având o sabie în membrele anterioare. În câmpurile 2 și 5, de culoarea aurului, lângă linia de despicare, o jumătate de acvilă neagră. În câmpurile 3 și 6, roșii, câte un pal argintiu. Pe colțurile superioare ale scutului câte un coif de argint, deschis, peste acestea câte o coroană de aur.

⁶⁵ ... az ebben való tzélt, melly nem a vólt, hogy e tudos Világot véle bötsebbé tégyük, hanem, hogy ez példás elméjü Kis Urfinak emlékezetit maga idejéhez képest való ditséretes munkáinak-is mutatásával fenn tartanak. *Ékes bokréta* [1768], pagina de titlu verso.

⁶⁶ Cea mai veche este din luna noiembrie a anului 1765, iar ultima a fost notată cu o săptămână înaintea morții sale, pe 2 februarie 1767.

⁶⁷ Biblioteca Teleki-Bolyai, Colecția de blazoane mortuare, TBK Cgy. Nr. 4. Aceste tipuri de documente au fost folosite ca accesorii cu caracter informativ și de protocol în cadrul înmormântărilor, fiind realizate la comanda rudelor defunctului. Blazoanele funerare erau pictate pe mătase sau hârtie, fiind afișate în biserici, pe catafalc sau sicrie, iar după ceremonia religioasă împărțite participanților (Mamül IV, p. 14-15). Elementul central era întotdeauna stema colorată, așezată pe scut, alături de alte componente, cum ar fi coiful, lambrechinele, coroanele, și cimierul.

⁶⁸ Despre colecția de blazoane funerare din Biblioteca Teleki-Bolyai, vezi K. Weisz 2020, p. 375-404.

⁶⁹ Anterioare sunt cele ale lui Imre Lázár (1743-1761), Polixéna Wesselényi (1743-1764) și Imre Bethlen (1698-1765) (TBK Cgy. 1-3).

⁷⁰ PUBL. ILL. COLL. REF. MVÁSÁRH. BIBLIOTH [...] 1767 8VA AUGUSTI (TBK Cgy. Nr. 4, verso).

⁷¹ INSIGNIA Illustrissi et Magnifici Donelli Dni Alexandri III S. R. I. Cottis Teleki de Szeek. Nati Ao. Dni MDCCLX XIII Febr. Denati Ao. Dni. MDCCLXVII, Die VI Febr. Morte repetina. M. Orbaini, Lugentib, Musis Aniacis A. Act. Sua. VII (*ibidem*).

Cimierul stâng este un unicorn de argint, cel din dreapta un leu de aur cu coada dublă, ținând o sabie care străpunge un cap uman și o coroană de aur. Lambrechinele sunt de azur-aur, respectiv roșu-argint.

Funcția principală a blazonului funerar a fost de a sublinia importanța defunctului, de aceea, atât rudele îndurerate, cât și pictorii executanți au pus mare accent pe acuratețea, reprezentarea corectă a simbolului familial. Luând în considerare acest aspect și citind totodată în sursele studiate că părinții copilului mort și-au înmormântat băiatul cu cheltuieli exagerate⁷², este surprinzător de constatat că tocmai blazonul a fost reprodus cu destul de multă neglijență, putând fi descoperite mai multe inexactități heraldice. În locul folosirii roșului original al scutului în inimă au ales azurul, schimbarea culorii observându-se și în cazul câmpurilor 1 și 4, unde, în locul azurului, apare roșu. Totodată, de pe aceste câmpuri lipsește semiluna argintie de sub picioarele leului, iar animalul nu ține o coroană, ci o sabie. În cazul câmpurilor 3 și 6 s-au inversat culorile câmpului și a palului. Primul lambrechin, în loc de azur-argint, este pictat cu azur-aur.

Documentul studiat se găsește într-o stare de degradare avansată. Aproximativ 60 % din suprafața sa prezintă urme de infiltrații de apă, la care se adaugă și deteriorări fizice. Chiar dacă sursele⁷³ nu menționează nimic despre modalitatea de păstrare a blazonului în școală, găurile de cuie de pe marginile suportului de mătase ne dovedesc faptul că, într-o anumită perioadă, acesta ar fi fost păstrat într-o ramă, sau agățat pe perete. Urma de pliere orizontală de la mijlocul documentului se leagă, la rândul său, de păstrarea necorespunzătoare, iar această modificare a dus la subțierea, slăbirea mătăsii. O problemă asemănătoare, și anume o ruptură cauzată de uzura mătăsii, poate fi văzută în partea de jos a documentului.

Modificări pot fi observate și la nivelul culorilor și al smalturilor. Azurul s-a șters aproape complet, numai urme subtile fiind vizibile pe lambrechine și pe scutul în inimă. Și roșul s-a estompat semnificativ, argintul însă s-a închis la culoare, devenind aproape negru. Capul uman reprezentat pe cel de al doilea cimier nu a fost finalizat de către pictor, forma fiind sugerată numai de culori închise folosite la realizarea părului, sprâncenelor și a mustății.

Concluzii

Deși viața sa s-a limitat la o perioadă scurtă de șapte ani, de persoana lui Sándor Teleki III se leagă o serie întreagă de surse istorice. Datorită varietății

⁷² Jehovától [1768]. Pagina de titlu.

⁷³ András Szabó, bibliotecar al Colegiului Reformat din Târgu Mureș, atestă, pe 28 ianuarie 1792, existența blazonul funerar în custodia sa (vezi **Fig. 5**), singura informație legată de document fiind specificarea suportului de mătase (CB III, 149d). József Koncz, profesor și bibliotecar al aceleiași instituții, a realizat în anul 1885 o evidență a blazoanelor mortuare păstrate în custodia sa, notând locul exact al păstrării acestora și starea de conservare (MS 456). Vezi **Fig. 6a** și **6b**.

informațiilor cuprinse, ele pot fi utilizate cu succes pentru cercetări de genealogie, heraldică, istoria culturii sau teologie. La analizarea acestora am încercat să parcurgem etapele vieții unui copil mort la o vârstă fragedă, abordând totodată datele genealogice legate de persoana sa, respectiv circumstanțele morții și înmormântării sale.

Cum scopul principal al unui discurs funerar a fost ca meritele persoanei defuncte să fie evidențiate, nu e de mirare că textele analizate, bogate în atribute pozitive, ne oferă o imagine idealizată a copilului. Astfel, izvoarele cercetate și-au atins scopul primar al celor care le-au comandat; sacrificiul material al mamei și munca intelectuală a autorilor au contribuit, laolaltă, la onorarea copilului, iar amintirea sa a reușit să supraviețuiască.

Deși am încercat o documentare cât pe cât posibil completă a subiectului cercetat, anumite detalii au rămas neclarificate. Nu am reușit să aflăm ce a cauzat conflictul dintre părinți, de ce infracțiune trebuia să răspundă tatăl chiar în ziua înmormântării copilului sau dacă detenția sa de cel puțin un deceniu a avut vreo legătură cu atentatul comis împotriva mamei. Pentru clarificarea acestor aspecte nelămurite sunt necesare cercetări arhivistice ulterioare. Totodată, predicile și discursurile, prezentate în cadrul acestui studiu numai din punctul de vedere al aspectelor genealogice, merită și o analiză a aspectelor teologice. Un alt posibil subiect interesant ar fi compararea izvoarelor dedicate lui Sándor cu alte surse similare ale altor copii din familia Teleki.

List of illustrations

- Fig. 1** – Interior of the crypt built by Borbála Halász, with the three stone coffins
Fig. 2 – Outside front of the crypt with the hatchment and names of the deceased children
Fig. 3 – Funeral hatchment of Sándor Teleki III
Fig. 4 – *A' Jehovától buzgó könyörgéssel kéretett ... kiseded.* Title page. Aiud, 1768
Fig. 5 – List of funeral hatchments in the possession of the Reformed College of Târgu Mureș, drawn up by the librarian András Szabó in 1792
Fig. 6a-6b – List of the funeral hatchments in the possession of the Reformed College of Târgu Mureș, drawn up by the librarian József Koncz in 1885

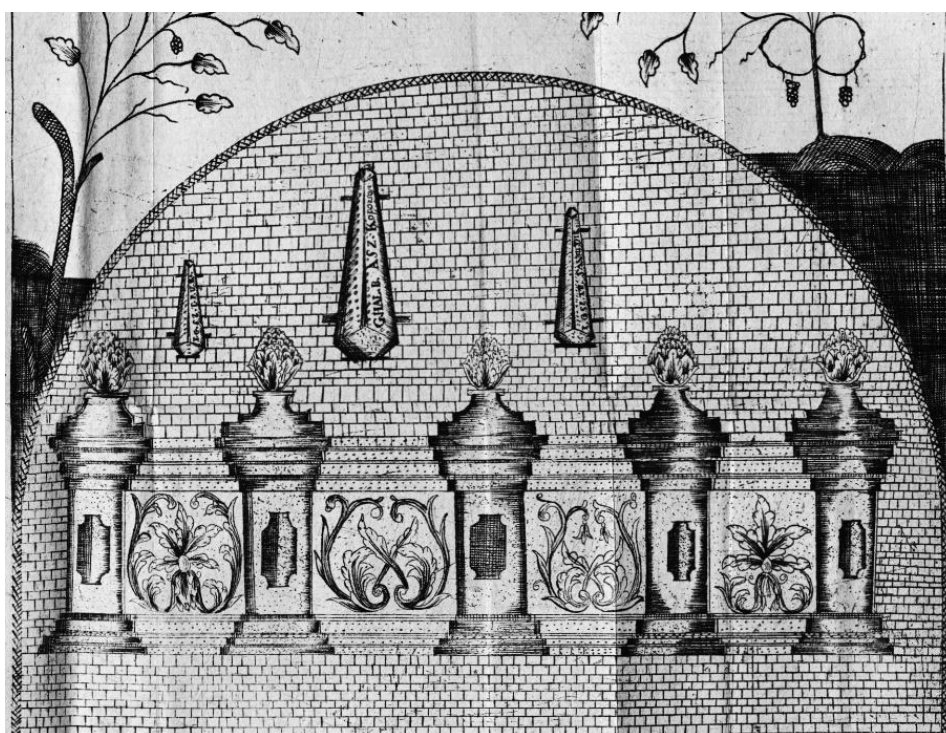

Fig. 1 – Interiorul criptei ridicată de Borbála Halász, cu cele trei sicrie de piatră

Fig. 2 – Frontul exterior al criptei, cu blazonul și numele copiilor defuncți

Fig. 3 – Blazonul funerar al lui Sándor Teleki al III-lea

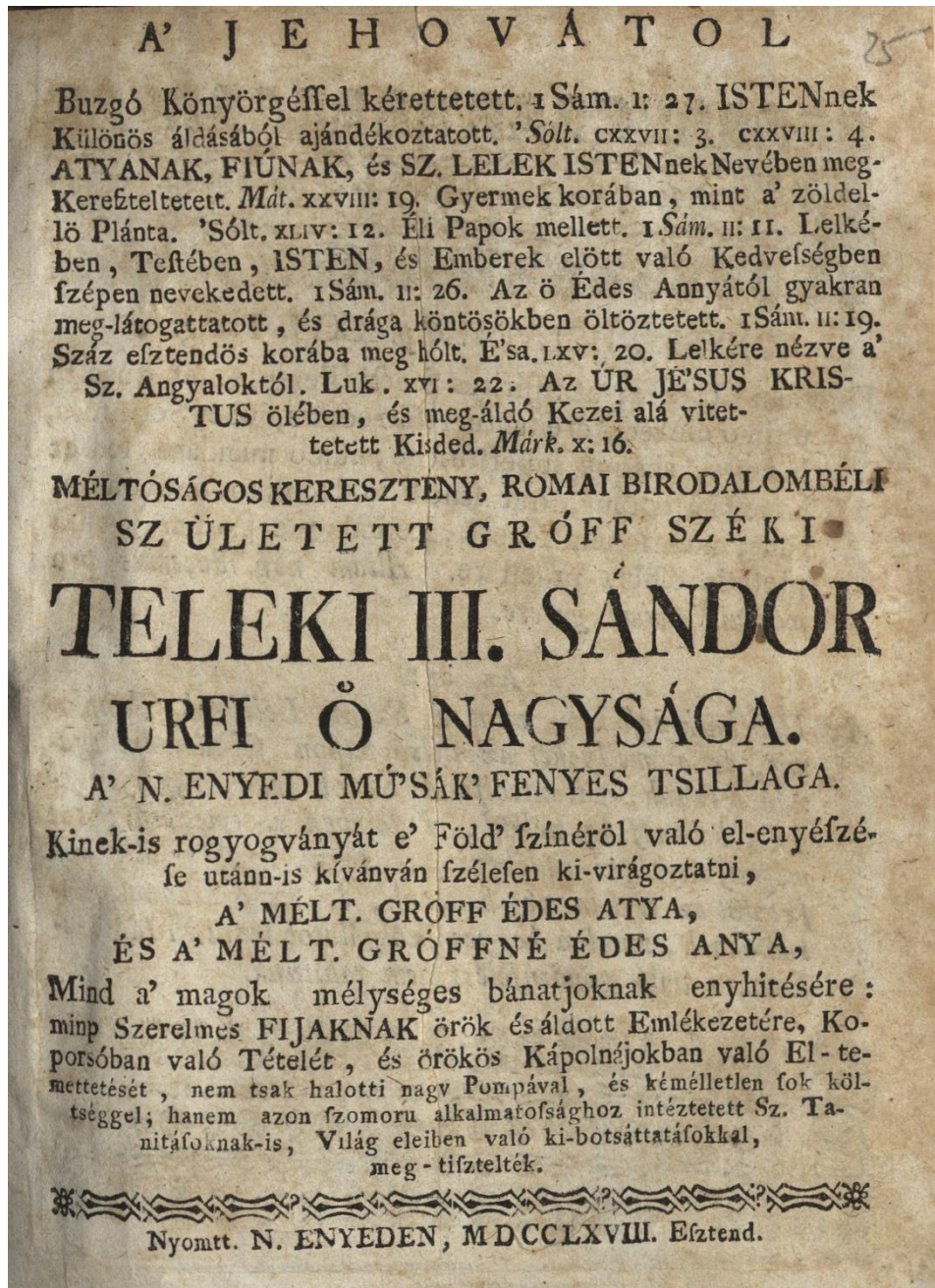

Fig. 4 – A' Jehovától buzgó könyörgéssel kérettetett ... kiseded. Pagina de titlu. Aiud, 1768

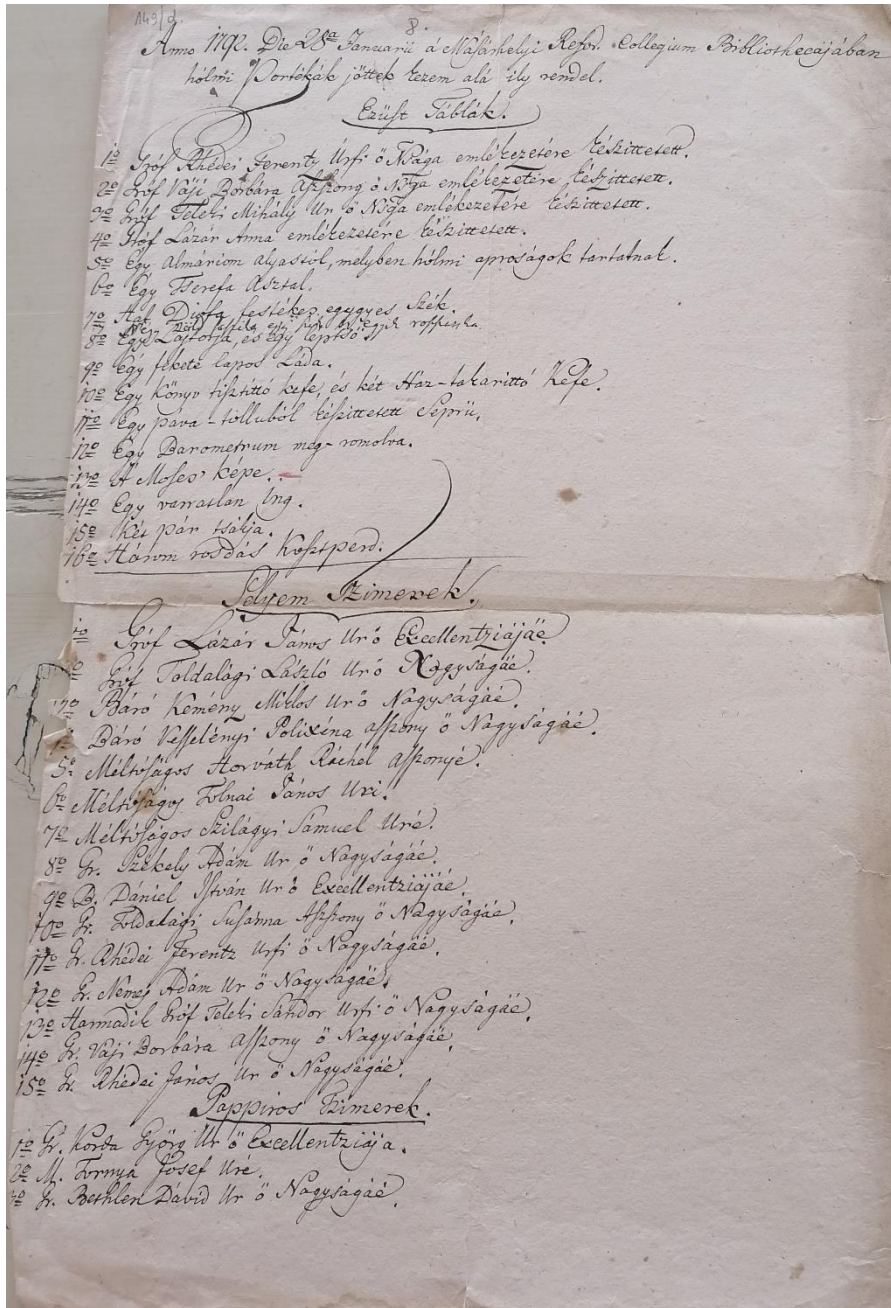

Fig. 5 – Lista blazoanelor funerare din posesia Colegiului Reformat din Târgu Mureș, întocmită de bibliotecarul András Szabó în anul 1792

I		Családi iratok		Éves levél	
1		Beshlen László + 1790	1790	70	papír
2		P. Horváth Horváth Ráchel gr. Toldalagi József			szeg
3	gr.	ike Beshlen Domokos + 1726	1791	65	papír
4	"	Toldalagi László Naláti József + 1717	1789		szeg
5	b.	Wesselényi Anna kebl Beshlen László	1808	50	papír
6	gr.	Beshlen György	1718	1778	szeg
7	"	kebl. Beshlen Sándor	1740	1793	53
8	"	Toldalagi József	1726	1803	
9	"	Thedei József		1770	14
10	"	Cseri Eva Komolós Sámuel		1792	
11	"	Telaki Sándor III	1760	1767	szeg
12		Bránffy László	1728	1790	papír
13		Nemes István		1765	54
14	gr.	Toldalagi László	1717	1779	papír
15	b.	Rácz István	1753	1803	szeg
16	gr.	Thedei János	1713	1768	
17	b.	Wesselényi Katalin gr. Thedei György	1788	53	szeg
18	gr.	Toldalagi József 2 péld.		1793	42
19		Penyési Anna Komolós József	1782	1802	szeg
20	gr.	Kendeffi Ráchel Beshlen György		1798	61
21	"	Thedei Orsolya Komolós István		1789	76
22	"	László János		1761	szeg
23	"	Bránffy Klára Beshlen István 1694	1767		"
24	"	Bránffy Klára Beshlen László 1730	1804		"
25	gr.	Kordalgyörgy	1721	1786	papír
26		Tornya János		1766	23
27		Kebl. József	1725	1783	szeg
28	b.	Kebl. József n. anyai	1700	1771	"

Fig. 6a

Abrevieri bibliografice

- MS 456 – [Koncz József], *Új gyarapodások a Nagykönyvtárban 1885*, Biblioteca Teleki–Bolyai, MS 456
- TBK Cgy – Biblioteca Teleki–Bolyai, Colecția de blazoane mortuare
- CB III, 149d – Biblioteca Teleki–Bolyai, Arhiva Colegiului Reformat din Târgu Mureș, CB III, 149d
- Abats [1768] – Abats Márton, *Emberi panaszolkodo reménség*, [Aiud, 1768]
- Ajtai Abód [1768] – Ajtai Abód Mihály, *Halotti oratio*, [Aiud, 1768]
- Borosnyai Nagy [1768] – Borosnyai Nagy Zsigmond, *A' Jeremiás Sz. Proféta' Siralminak Egy nevezetes Szakasza*, in *A' Jehovától buzgó könyörgéssel kértetett ... kised ... Teleki III. Sándor urfi ő nagysága, A' N. Enyedi mú'sák' fényes tsillaga*, [Aiud, 1768]
- Borosnyai Nagy [1768]a – Borosnyai Nagy Zsigmond, *A' Szent Jobnak, Vigasztalására meg-jelent, de még-is mérges beszédekkel kesergető Barátival való Egy Nevezetes Vetélkedése*, [Aiud, 1768]
- Deáki F. [1768] – Deáki F. Sámuel, *Egy drága kövekkel tündöklő 's ékeskedő Koronának el-dölése*, [Aiud, 1768]
- Deé Nagy 1997 – Deé Nagy Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Cluj-Napoca, 1997
- Együtt való [1768] – *Együtt való szomorú beszélgetés*, [Aiud, 1768]
- Ékes bokréta [1768] – *Ékes bokréta mellyet, az Pallásnak N. Enyedi Virágos Kertében sokféle virágokból ... egyben kötött ... Teleki III. Sándor*, [Aiud, 1768]
- Gordán 2018 – Gordán Edina, "Teleki Sándor (1679–1754) ismeretlen könyvjegyzéke", in Rüs-Fogarasi Enikő (ed.), *Hagyomány és újítás a 21. századi könyvtárban*, Cluj-Napoca, 2018, p. 195-202
- [Halász 1768] – [Halász Borbála], *A' Temetési Solennításra hívogató Levele a Szomorú Édes Anyának*, [Aiud, 1768]
- Halász 1914 – Halász Bálint, "Halász (dabasi és gyóni)", in *Családtörténeti Jegyzetek*, nr. 1, 1914, p. 37-49
- Herepei 1963 – Herepei János, "A XVI-XVIII. századbeli kolozsvári nyomdászok iskolai és szakmabeli végzettsége", in *Magyar Könyvszemle*, nr. 3, 1963. p. 169-185
- Jehovától [1768] – *A' Jehovától buzgó könyörgéssel kértetett ... kised*, [Aiud, 1768]
- Kardos 1905 – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 3, 1905, p. 67-72
- Kardos 1906 – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 1 (4), 1906, p. 47-52
- Kardos 1906a – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 2 (5), 1906, p. 71-75
- Kardos 1906b – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 3 (6), 1906, p. 68-73
- Kardos 1906c – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 4 (7), 1906, p. 682-66
- Kempelen 1912 – Kempelen Béla, *Magyar nemes családok IV. Fa-Házy*, Budapest, 1912
- K. Weisz 2020 – K. Weisz Szidónia, "E' törökös czimert esmét elő vették...". A Teleki–Bolyai Könyvtár halotti címerai", in *Certamen VII*, Szerk. Egyed Emese – Pakó László – Sófalvi Emese, Cluj-Napoca, 2020, p. 375-404
- Le-szakasztott [1768] – *Le-szakasztott szép virág-szál*, [Aiud, 1768]
- Mamül IV – *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, IV, Budapest, 2005
- Petrik 1890 – Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája 1712-1860*, II, Budapest, 1890
- Rettegi 1970 – Rettegi György, *Emlékezetre méltó dolgok*, București, 1970

- Szinnyei 1980-1981, I – Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái I. (Aachs–Bzenszky)*, Budapest, 1980-1981
- Szinnyei 1980-1981, II – Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái II. (Caban–Exner)*, Budapest, 1980-1981
- Vita 1965 – Vita Zsigmond, "A csömör orvosi és népi gyógyítása a XVII–XIX. Században", in *Orvostörténeti Közlemények*, nr. 34, 1965, p. 30-35

